

Mindent összevéve azt látjuk, hogy Molnár Albert idehaza sehogyan sem találta meg a helyét abban az újjászervezett iskolarendszerben, amelyért talán ő tette a legtöbbet (könyveivel, szervezőmunkával, a peregrináló tanárjelölt-honfitársak pártfogó nevelésével...) Ennek pedig, hanem is egyetlen, de egyik oka bizonyosan a magasabb akadémiai képzés hiánya lehetett; bárha a szükséges tudományos grádust tehetségével és tényleges munkájával bőségesen kiérdemelte, s ezért a kortársaktól igazán megérdemelte volna, hogy ettől a formalitástól az ő kivételes alakja esetében eltekintsenek.

Herepei János

Az altdorfi egyetem magyar hallgatói

Közoktatástörténetünk régebben fontos feladatnak tekintette a magyar hallgatók külföldi egyetemeken való szereplésének felderítését. Ábel Jenő 1890-ben *Magyarországi tanulók külföldön* címmel sorozatot indított. Ez a sorozat azonban két év múlva abbamaradt, s a megjelent négy kötet csupán a jénai, bécsi és krakkói egyetemmel való kapcsolatunkat tárgyalta.

Németország egyik régi egyetemének, az 1575-ben megnyílt altdorfi egyetemnek magyar hallgatóival egyáltalán nem foglalkozott a szakirodalom, jóllehet anyakönyve 1912-ben nyomtatásban is megjelent.¹ Éppen ezért indokoltnak érzem ezen főiskola magyar vonatkozásainak közlését.

Az egyetem első magyar hallgatója, a brassói Marcus Begnerus 1582-ben iratkozott be. Magyar hallgatóinak száma 1789-ig meghaladja a 270-et. A legtöbb hallgatót Sopron küldte (39), utána Pozsony következik (34). A többi magyar város és község altdorfi hallgatói a következő számbeli elosztás szerint alakulnak: Nagyszében 16, Kolozsvár 7, Nagysink 7, Brassó 6, Selmec- és Bélabánya 6, Segesvár 6, Kőszeg 4, Lőcse 4, Modor 4, Beszterce 3, Késmárk 3, Medgyes 3, Győr 3, Nagydisznód 3, Zólyom 3, Kassa 2, Eperjes 2, Szászsebes 2, Berethalom 2, Kőrmöcbánya 2. Egy-egy hallgatóval szerepelnek: Alsóbajom, Alsókubin, Alsósztrégova (Madách szülőfaluja 1762-ben küldött ki egy Csernanszky János nevű ifjút), Apátfalva, Apáca, Bazin, Bártfa, Besztercebánya, Békés, Cseri, Csetnek, Debrecen, Dobsina, Füleek, Harka, Hybbe, Hruszó (?), Hunfalva, Igló, Isztebne, Jakabfalva, Jobaháza, Jolsva, Kiscell, Korompa, Korpona, Kőhalom, Kőpcsén², Kőrmened, Kuntapolca, Makó, Martonfalva, Maskófalva, Mese, Mirkvásár, Miskolc, Monok, Muszna, Nagymihály, Nagypalugya és Gálfalu, Némethlipce, Nógrádszentpéter, Okány, Poltár, Pónik, Puhó, Radvány, Régen, Rimakokova, Rohonc, Rozsnyó, Ruzskin, Szakolca, Szászdálya, Szászorbó, Szelec, Szentgyörgy, Szenc, Szulin, Tamásfalva, Tolna, Udvarnok, Ugra, Zsidve. Két hallgatónak csupán a megyéjét (Szepes, ill. Turóc) tudjuk meg, míg a többiek születési helyeül általánosságban Erdélyt, vagy Magyarországot jelöli meg az évkönyv.

Az anyakönyv legerdekesebb adata: 1603. január 26-án — 29 éves korában — iratkozott be „Albertus Molnar Szenciensis Ungarus”. Jegyzetben ezt olvassuk róla: „gratis ob paupertatem optimis testimonijs comprobam inscriptus.”³ Egyébként itt fogott hozzá latin — magyar szótárának elkészítéséhez és zsoldárfordításaihoz.⁴ A másik kiemelkedő név bejegyzése 1698. november 2-áról való: „David Zwitteringer, Schemnicio Hungarus.”⁵ Említésre érdemes továbbá, hogy 1655-ben ide iratkozott be a soproni Vittnedi János — bizonyára rokona Vitnyédi Istvánnak.

Az apácai származású Szelei Ábrahám orvosdoktor akit 1746-ban iktattak be, Altdorfban adta ki jogi munkáját.⁶ Szerepel a névsorban Tersztyánszky Dániel (1730—1800), több jogi munka és egy óda szerzőjének neve is. Róla azt tudjuk meg az anyakönyvből, hogy nógrádszentpéteri születésű és hogy 1761-ben vették fel.⁷

¹ ELIAS V. STEINMEYER: Die Matrikel der Universität Altdorf. Würzburg 1912. I—II. köt. Az anyakönyv általam használt példánya az erlangeni egyetemi könyvtár tulajdonában van, jelzése: (St. B.) Aa 570, 4°.

² Innen származott el Planckenauser János Kristóf joghallgató és költő. Születési helyeül az anyakönyv tévedésből *Köttse*-t ír. Vö. SZINNYEI: Magyar írók élete és művei. X. k. 1294.

³ STEINMEYER: i. m., I. köt., 82. — Dézsi Lajos — aki részletesen foglalkozik Molnár Albert Altdorfban töltött két évével s ottani életkörülményeivel — nem jelöli meg beiratkozásának időpontját. (Az anyakönyvben is említett szegénységére vonatkozóan: Rittershausen Konrad, a római jog tanára és nyelvtudós, lakást, ellátást és pénzsegélyt szerzett számára.) DÉZSI LAJOS: Szenczi Molnár Albert. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1897. 110.

⁴ DÉZSI: i. m. 110, 135.

⁵ STEINMEYER: i. m. I. köt. 460.

⁶ SZINNYEI: i. m. XIII. köt. 645.

⁷ Uo., XIV. köt. 37—38.

Megemlítjük még, hogy Johann Leonhard Rost, az ismert csillagász és regényíró (akinek 1710-ben megjelent *Die türkische Helena* c. regényéből dolgozta át Menander átlévén David Christian Walther a *Kartigám* német eredetijét) 1705. november 2-án⁸ és Justus Gottlieb Rabener, a jónevű szatíraíró atyja 1706. szeptember 23-án iratkozott be az egyetemre.⁹

May István

Landelinus ifjú

György Lajos *A magyar regény előzményeit*, tágabb értelemben a polgári elbeszélő próza kialakulását tárgyaló könyvében a legkorábbi emlékek között említi egy *Landelinus ifjújának szörnyű esete, az ártatlanság veszedelminek nyilvánvalóságos példája* c. kiadványt, amit a kolozsvári jezsuiták 1762-ben 178 lapnyi terjedelemben jelentettek meg. A könyvet ismertető sorok így hangzanak: „Landelinus francia főnemes ifjú istenfélően nevelkedik, de a rossz társaság annyira lezüllesztí, hogy útszéli haramia lesz belőle. Egy haramia-társának halála, valamint az Úr angyalának megjelenése észretérisi s megjavul. E sovány cselekmény csak kerete annak a 12 fejezetbe foglalt intésnek, hogy mi mindent kell kerülnie az ifjúnak ártatlansága megőrzése érdekében.” Egy régi cikkre hivatkozva megemlíti még György Lajos, hogy 1730–31-ben a nagyváradi jezsuiták iskolájuk színpadára vitték Landelinus alakját, mint „ki szülői engedékenysége folytán gonosz útra tért és családjának gyalázatjára vált”; az idézett helyen az a vélemény olvasható még, hogy a Landelinus-téma a „tékozló fiú” képzetkörébe tartozik, melyet Váradon három további dráma képvisel: a *Rossilo ifjú története, vagyis a rossz társaság gyászos következményei*, a *Richard, flandriai ifjú, ki bár a rossz társaktól megvesztegetve hibázott, később mégis a helyes útra tért*, valamint *A három fiú boldogtalan apja* c. darabok.¹

A fenti bekezdés magába foglalja mindazt, amit az irodalomtörténet a kolozsvári jezsuiták szerény kiadványáról elmondhat: a könyv a vele nagyjából egykorú prózai elbeszélő művekhez semmi módon nem kapcsolható, és Landelinus egyszerű története önmagában nem látszik igazolni azt sem, miért kapott helyet a magyar szépprózai elbeszélés történetében a legnagyobbbrészt elmélkedő mű, melyet elszigeteltsége miatt, mint bibliográfiai adatot, értelmetlen teherként hurcolt magával az irodalomtörténet. A következőkben a Landelinus ifjú eredetijének ismertetésével kiszabadítjuk a könyvet izoláltságából, és a korábbi utalásoknál nyomatékosabban mutatunk rá a magyar barokk prózai elbeszélésének egyik kevésbé méltatott, de igen elterjedt típusának, az erkölcsnevelő példának jelentőségére.

Az eredeti

A magyar nyelvű kiadvány két különálló, egymástól független művet tartalmaz, melyeket a kiadók csak alkalmilag kapcsoltak egymáshoz. Hátsó, kisebbik felét (123–178). *Az isteni félelmről és a' bűn utalásáról Údvösséges, és az Ifjiaknak igen hasznos intések* foglalják el; minden valóságosság szerint jezsuita szerző latin iratának fordítása, de eredetijét nem ismerjük. A könyv nagyobbik része (1–122) Landelinus történetét és a hozzáfűzött elmélkedéseket tartalmazza. Ez nem más, mint hű magyar fordítása Hevenesi Gábor legelőször Grácban, 1685-ben megjelent következő című munkájának: *Acupium innocentiae ab eo, qui circuit, quaerens quem devoret, Stygio atcupe in probitatis et innocentiae capturam, sive ruinam, varijs dolis et artibus instructum. Nunc vero in proborum adolescentum, scholas RR. PP. Societatis Jesu frequentantium, gratiam et cautelam detectum. Sive ad pravae societatis pericula exemplo Landelini fugienda brevis admonitio; bonorum omnium lectioni et usui concinnata, et Xenij loco dicata*. A könyv az első kiadás után német nyelvterületen még többször megjelent, lengyel fordításban háromszor adták ki (Vilna 1722, 1733, 1738). A latin kiadások címei majdnem azonosak; Sommervogel közöl ugyan egy lényegesen eltérő címváltozatot, de kiadási helyet és évet nem említi. (*Detecta innocentiae pericula e tristi lapsu* etc.)²

Hevenesi könyvét Magyarországon a XVIII. század folyamán kétszer szedték újra. Az egyik Hevenesi kisebb műveinek nagyszombati kiadásához készült. (*Opusculorum... pars II*, Nagyszombat 1716, 137–177). A negyedrét alakú kötetben a szöveget kéthasábosan

⁸ STEINMEYER: i. m. 479. — „Die türkische Helena” Meletaeon álnéven jelent meg. Vö. GYÖRGY LAJOS: A magyar regény előzményei. Budapest MTA. 1941. 215, 279.

⁹ STEINMEYER: i. m. I. köt. 482.

¹ GYÖRGY LAJOS: A magyar regény előzményei. Bp. 1941. 211.; NÁMÉNYI LAJOS: A nagyváradi jezsuita-drámák. EPHK. 1897. 797–98.

² RMK. III. 3345. A Szabó—Hellebrandt-féle bibliográfia leírása nyelvíleg hibás, nem helyes Sommervogelé sem. (IV., 342); a címét értelem szerint javítottam. Példány csak az admonti bencések könyvtárában található. — Nem felel meg a valóságnak az az adat, amely szerint a Landelinus eredetijét Georg Lang (1605–1671) német jezsuita írta 1642-ben. A téves feltételezés Sommervogelen alapszik (IX, 570), innen került át Holzmann és Bohatta anonyim-lexikonába (III, Weimar 1905. 5.).

nyomtatták; ugyanennek egyhasábos változata Nagyszombat 1716-os impressummal önállóan is megjelent. A második szedés ugyancsak Nagyszombatból, 1732-ből származik, címlapja az 1716-i kiadáséval egyezik meg. 1734-ben a pozsonyi kongreganisták nagyobb számú példányt vettek meg belőle, s a helyi nyomdással, Royer Pállal új címlapot nyomtatva hozzá, újévi ajándékként osztották szét.³ A század második felében Hevenesi többi munkájával együtt kiment a dvtólból; az 1732-i kiadást árulta még 1758-ban is a nagyszombati nyomda 5 krajcáros áron.⁴

Az *Aucupium innocentiae* — Hevenesi könyveinek tekintélyes részéhez hasonlóan — olcsó tömegkiadvány a rend iskoláiban tanuló nemesi ifjúság, közelebbről a Mária-kongregációk keretében tömörített fiatalság számára. A világosan körvonalazható közönség társadalmi helyzete, műveltsége, befogadóképessége eleve meghatározta aztán a könyvben megfogalmazott vallásos tanítás és az irodalmi megformálás módját.

Hevenesi az érdeklődés felkeltésére egy történetet, Landelinus példáját tette művének elejére, s ehhez fűzte 11 fejezetre osztott elmélkedését. Az alapszerkezet (példákból kiinduló hosszú elmélkedés) szempontjából másodlagos jelentőségű, hogy a példa és az erkölcsi oktatások közé először iktatott, és könyvét másodlagosokkal rekesztette be.⁵ A mű olvasmányosságát előmozdítani hivatott irodalmi lelemény korántsem eredeti: Hevenesi nem tett mást, mint a rendkívül gazdag jezsuita moralizáló irodalom egyik sémáját alkalmazta. Hogy nálunk is jól ismert, Hevenesi által használt szerzőt említsünk, Jeremias Drexel *Nicetas* c. könyvére hivatkozunk, melyben a jónévű délnémet jezsuita Nicetas példájából kiindulva, két könyvben, 24 fejezetben osztja tanácsait egy sor bajor, osztrák és svájci kongreganistának. Hevenesi és Drexel könyveinek szerkezeti hasonlóságát nem homályosítja el, hogy a német író az előszót a történet elé helyezte, és a hitbuzgalmi szöveget párbeszéd alakban fogalmazta.⁶ Az ilyen változtatást, alapsémát megtartó variációkat, az írói szabadság tana elvileg szentesítette, sőt meg is követelte; Hevenesi nem lett volna Európa-szerzte elismert aszkétikus író, ha nem tudta volna a készen kapott szerkezetet bizonyos önállósággal alkalmazni, és mindezen túl a kor irodalmi ízlésének megfelelően nem lett volna képes felcífnézni egy barokk allegóriával.

Landelinus egyszerű történetében az őrzőangyal fellépése hoz fordulatot. Hevenesinél szerepe általánosítódik, hatásköre kiterjed a világi élet minden bűnalkalmára, melyet a mézes vesszővel léprecsaló madarásznak (aueps) nevezett ördög készíti elő az ártatlanság (innocentia) megrontására. Az irodalmilag megjelenített két ellentétes pólus feszültségében kerülnek aztán tárgyalásra a bűnre csábító veszedelmek: a rossz társaság, a „gonosz beszélgetés”, az „édesgető asszonykák társasága”, a tánc, a színház, a szerencsejáték, a „tisztátalan könyvek” stb. Ha Hevenesi moralja szigorú is, nem ítéli el a nemesség társas szórakozásait. Jóváhagyja a „kellemetes vidámság”-ot, megállapítja, hogy „a Játék a nyájasságra használ. . . , és a jó-féle Iffiaknál is szokásban” van, az ártalmas olvasmányokról szólva az ókori klasszikusok szerelmes verseitől óv.⁷

Az olvasmányosság az elmélkedő részekben is vezető szempont. A 11 fejezetet mintegy 10 jól kikerkedő példa élénkíti, melyeknek forrásvidéke Plutarchostól és Szent Ágoston *Vallo-másaitól* a középkori *Speculum exemplorum*-on át Drexel *Nicetas*-ig terjed. Történetei ma már nem élnek; egyetlen kivétel a flandriai muzsikuss példája, mely Arany János Az *ünnepnaptár* c. balladájában kapott nálunk klasszikus megfogalmazást. Az átvételek módját az *Aucupium innocentiae* előadásának belső összefüggése és a kor igényei határozzák meg. A *Speculum exemplorum*-ból vett eset (az őrzőangyal parázs pofont ad védenének, mert rossz társaságba keveredett) lerövidült, átfogalmazott alakban jelenik meg, a Drexeltől kölcsönzött bambergi ifjúról szóló példa (a bibliai Józsefhez hasonló módon őrzi meg szüzességét) csaknem szóról szóra átkerül, mert a megfogalmazás teljességgel megfelel Hevenesi kívánalmának, és maga az eset is elérhető közelségben, a XVI. század végén játszódik.⁸

A kis könyvet példái mellett megragadó stílusa tette olvasmányossá. Hevenesi hatásosan vegyít lendületes periódusokat megálljt parancsoló rövid mondatokkal, felsorolásokat,

³ „Nunc . . . almae, ac venerabili sodalitati B. V. Mariae ab angelo salutatae in xenium distributum Posonii 1734. Posonii, typis Pauli Royer.”

⁴ Catalogus librorum, qui in Academica . . . Typographia anno 1758 reperiuntur. 7.

⁵ Protestationes Sancti Caroli Borromaei coram angelo custode, pro felici morte impetranda. — Oratio ecclesiae ad sanctos angelos custodes.

⁶ Előtte a következő kiadás Nicetas seu triumphata innocentia. Ed. 3. Monachii 1628. Drexel más művei is a jezsuita barokk élvonalába tartoznak, amelyeket nálunk református közönség is olvasott (ESZÉ TAMÁS: A magyar napraforgóvilág, Egyháztörténet. 1943. 330—345. Legismertebb magyar fordítása Dévay András tollából származik: Nap után forgó virág. Eger 1764.

⁷ „Melly Poétát olvasod, jól meg-nézd elsöbben: nem mindennek Lantya Minervát énekli: sokaknak hárfája Vénussal büszhödik: nem elég törlött orru Násó, Tibullus, és Katullus; nem csak nevével mutatya Vénust Ovenus, nem-is minden költött Versek olly vitézek, hogy azokban Mars Vénust magának ne jegyezze-el.” (A magyar fordításban: 95.)

⁸ Speculum exemplorum, Antverpiae 1608. 41—42. — DREXEL, id. kiad. 203—207.; a példában szereplő személy 1622-ben Regensburgban halt meg.

retorikus körülrásokat tömör, magvas kifejezésekkel, megfelelő helyeken nem fukarkodik az alliterációkkal, szójátékokkal sem. Az előrevívő és megtartóztató stiluselemek váltakozó alkalmazásával valamint a nyelvi hangzatosság eszközeivel eleven ritmust tud adni az előadásnak, amely még a könyvet letéve is benne lüktet az olvasóban.

A magyar fordítás

A *Landelinus ifjúinak szörnyű esete* c. magyar kiadvány néhány apróbb, jelentéktelen kihagyástól eltekintve hű fordítása az *Aucupium innocentiae* szövegének. A szerkezetben annyi a változtatás, hogy az előszó a Landelinus-példa előtt áll, és a kötet végéről hiányzanak az imádságok: ha az alapséma sértetlen is, a magyar változat egy fokkal egyszerűbb, szokványosabb. Hevenesi könyvének struktúráján lényegesebben változtat az a további eltérés, hogy a magyar a címekeket csak tartalmilag hozza, mintegy értelmileg tolmácsolja. Ezzel elhomályosul ugyanis a latin könyvnek már a címben kiemelt allegóriája (a pokolbeli sátnak mint az ártatlanság madarára vadászó madarász). Érdekes aztán, hogy ez magában a szövegben is bizonyos tartózkodással és korántsem következetesen érvényesül: az a cepecs szó hol vadásznak, hol madarásznak hangzik, s így Hevenesi egyéni díszítőménye jelentőségét veszti, mintha a magyar fordító a XVIII. század második felében már farsasztónak, érdektelennek találná a barokk pompát.⁹

A magát meg nem nevező fordító nem volt minden stilusérzék híján, de ennek birtokában is elég közepes ügyességgel birkozott meg Hevenesi Gábor gondosan kidolgozott latin prózájával. Alázatos hűségéhez nem fér kétség; apró eltérései közül csak azt az egyet érdemes feljegyezni, hogy szent Jeromos nevét említve kora felfogásának és magyar nemzeti érzésének megfelelően kötelességének tartotta betoldani az egyházatya magyarországi születéséről vallott hitet.¹⁰ Híven követte az egyes mondatokat, fordulatokat, szavakat is, de a nyelvi eszközök magasabbrendű, az egész mű karakterét megszabó hatását nem tudta visszaadni. Elvileg két megoldás kínálkozott volna: vagy a magyarban meghonosodott retorika fogásaival kísérli meg megközelíteni az eredeti szuggesztivitását, vagy az anyanyelvi kifejezése gondos megválasztásával próbálja a fordítást az eredetihez közel hozni; az egyik a szoros hűség feláldozásával lett volna egyértelmű, a másikkal a nagy kortárs, Faludi Ferenc stílusához emelkedett volna a fordító. A névtelen kolozsvári jezsuita egyik módszert sem követte következetesen, de mindkettőnek nyomát hagyta munkájában.

A közéletrű barokk retorika hatása elsősorban a díszítő, halmozó bővitményekben mutatkozik.¹¹

De scelere in scelus volvitur (5—6)

sensim sine sensu vitia instillant (18)

paludes et lacunas putridas impure transit (42)

ubi risus immodici, gestus impudici, affectus minus honesti (56)

Egy bűnből másra, nagyból nagyobra íziben vetemedék (7)

lassan, 's-léptetve kaptattya-fel az ártatlanaktól a' gonoszság kedvellését (18)

dohos mocsarakon, és mindenféle ruttságokon sértetlen keresztül által mehet (47)

ahol mértéktelen kaczogások, viczógások, fajtalan hanyorgatások, szemtelen integetések, tisztátalan indulatok (64)

Nem idegenkedett a fordító a barokk korában gyakoribb vaskos kifejezésektől sem, mint az alábbi példák mutatják:

pessimo cujusdam exemplo in transversum actum (97)

cunsuetudine depravata pertinacius semper impellente, infelix toties rediit (98)

egy némelly gonosz társaságtól Vénus moslékjában kevertetett (112)

a' rosz szokástól tüzebben ösztönözöttvén árva feje! meg annyiszor az eb okádásra vissza tért (112)

A fordítás legsikerültebb helyeire ott bukkanunk, ahol harmonikusan fedik egymást a latin és a magyar szöveg díszítő felsorolásai.

⁹ A magyar szöveg bekezdéseinek elhelyezése nem felel meg a latinnak, és emiatt feltehető, hogy egy ma ismeretlen eredeti alapul. Ebben meglehetek ugyan a leegyszerűsített címek, de valószínűtlen, hogy a „vadász” és „madarász” (venator, aucpeps) szavak következetlenül, keverve szerepeltek.

¹⁰ Jeromos „hazánkból származott Atya” (76), aki „Stridon Dalmátzia Várasából származott” (78)

¹¹ A latin idézetek az 1732-i kiadásból valók.

voluptates eorum transierint sicut avis volans, ut navis et nuntius praecurrens, ut nubes, ut fumus, ut rebula fugata a radiis solis (49)

nisi copiosum ad sudorem, membrorumque omnium lassitudinem, diem noctemque mediam saltibus immolaverint (54—55)

Nem ritkák azután a Faludira emlékeztető találatok sem:

amaro cordis gemitu (9)
dum blanditur oculis illecebrosa voluptas (49)

A latin kifejezést helyettesítve, de néha önállóan is helyenként igen ügyesen alkalmaz magyaros szólásokat, közmondásokat:

nihilo meliores pensesunt (57)
qui acetum porrigant ore tam illito garrigentibus (27)
ubi nihil, quod perdat, sibi superesse repererit (75)
latet anguis in herba (81)

A legutolsó példához hasonlóan másutt is mutat fogékonytságot a fordító a kellemes hangzás iránt:

crimina sub carminibus (83)
amicitia pares aut accipit, aut facit (101)

A magyar Landelinus stílusának kialakításában a fordító — mindent összevéve — olyanképpen járt el, mint amikor a maga óvatos módján egyszerűsíteni igyekezett Hevenesi allegóriáját. Ahogyan ott nem tudott végleg megszabadulni a barokk ékítménytől, ugyanúgy képtelen volt akár egyik, akár másik stílusirányhoz egyértelműen csatlakozni. A két stílus-réteg jellemző vonásainak összemósódása teszi a névtelen fordító művét a fáradt hazai késő-barokk jellegzetes termékévé.¹²

A Landelinus-példa és rokonai

Az *Aucupium innocentiae* elején álló Landelinus-történetet, Hevenesi Gábor egyik osztrák rendtársának, Paul Zehentnernek (1589—1648) *Promontorium malae spei* című könyvéből (Grác 1643) vette át. Zehentner forrása Laurentius Surius nagy legendagyűjteménye volt, amelyben először jelent meg a VII. sz. ázadban élt bencés apát nagyjából a IX. századból keltezhető legendája. Az eredeti szerint Landelinus előkelő frank családból származik, és gondos nevelője, Audbertus püspök, a papi pályára készíti elő. A szent hivatástól rokonai csábítják el; felveszi a Maurosus nevet, és rablólovaggá válik. Csodás megtérése Audbertus imájára történik: egy kedves társának halála után álmában meglátja, amint lelkét pokolra viszik az ördögök; a megrettent lovagnak megjelenik az Úr angyala, és a pokol kinjaira emlékeztetve inti, hogy az ördög szolgálata helyett Krisztus katonája legyen, és térjen vissza Audbertushoz. Ezzel a fordulattal indul a szent életpályája, aki a továbbiakban római zarándokutakkal és kolostor-alapításokkal tette nevét emlékeztetéssé.¹³

¹² Hasonló kép bontakoznék ki nyelvi anyagának részletes elemzéséből is. Csak utalok rá, hogy terminológiájának egyik központi problémája a gálans kifejezések visszaadása. Pl.: curiositas: *veszélyes szemfüleség* (73), nyughatatlan szemfűesség (82), iffiusági szemtelenség (77); modestia: *móds, alázatos maga viselés* (64); familiaritas: *nyájasságok* (32); assecia diaboli: az ördög komornikja (68). Érdekesek irodalmi fogalmakat visszaadó magyar szavai. Pl.: facetia: *merészkedő fertelmes mese* (29). Feltűnő szó a *rege*: Upoparum hi sunt moduli (17) ~ Ez a' bűdös bankák regéje (16).

¹³ Az összes latin kiadások „Zehentner” nevet említenek. A könyvet a budapesti nagykönyvtárakban nem találtam meg. — Laurentius Surius: De probatis sanctorum historiis... Coloniae Agrippinae 1572. 648—51. A Landelinus-legenda későbbi kiadásai Mabillon-nál (Acta sanctorum Ordinis S. Benedicti II. Luteitiae Parisiorum 1669. 873—76.) és a bollandistáknál (Acta sanctorum Junii II. Antverpiae 1698. 1064—66). Modern kritikai kiadás: Monumenta Germaniae Scriptorum rerum Merovingicarum, VI. 433—44.

A jezsuiták jó érzékkel ragadták meg a legenda leglényesebb elbeszélő elemét, amely az összefüggésből kiemelve is kerek, hatásos példaként kerülhetett forgalomba. A rablóból lett szent története korántsem egyedülálló az irodalomban, de a téma új megfogalmazásai mindig hozzáidomultak annak a kornak társadalmi viszonyaihoz és irodalmi ízléséhez, amelyben ismételtlen forgalomba kerültek. Rufinusnál sivatagi remetéket zaklató latrok térnek meg, mert a szenteket sárkányok őrzik; Landelinus rablólovag, aki az Úr angyla Krisztus katonájává tesz; a ferencesek közé a rend alázatossága láttán megrendült utonállók kéri felvételüket; Hevenesinél a XVII. századi körülményeknek megfelelően a nemesi származású Landelinust erdei haramiává züllesztí a rossz társaság s az őrzőangyal téríti bűnbánó vezeklővé.¹⁴

Mikor a társadalmi kép ilyenképpen aktualizálódott, átalakult a középkori legendából önállósodott példa irodalmi arculata is. Az *Aucupium innocentiae* elején az eredetítő eltérően nincsen szó szentéletű nevelőről, és így természetesen a megtérés sem történhetik az ő imájának hatására. A változtatás azt eredményezi, hogy a példa szerkezete mindössze három egységre, a tényállás rögzítésére, a fordulatra, valamint hatásának ábrázolására redukálódik, vagyis egyszerűbbé és dinamikusabbá válik, Landelinus pedig személyes kapcsolatba kerül a földöntúli hatalmakkal. A föld és ég új, közvetlen kapcsolatát még két további változtatás erősíti. A középkori szövegben a pokol szenvedéseit bemutató látomás és az angyal megjelenése időrendben következnek egymás után; Hevenesinél az álmat az őrzőangyal bocsátja Landelinusra, s a jóra intő szónoklat keretébe állítva, mintegy érzékletessé teszi azt. Az égi hatalomnak tehát éppúgy növekszik az ereje, mint ahogyan a másik, nem kevésbé jelentős szerkezeti változtatással, Landelinus alakja megnőtt.

A középkori lovag azonban leginkább azzal emelkedik, a barokk héroszok világába, hogy megtérését pszichológiailag alapozza meg Hevenesinél. Előadása szerint a hős természetes nemességének és tisztas tanulmányainak marad még annyi ereje, hogy Landelinus szegényli magát elzüllése miatt; ezért büjdosik el szülei és régi barátai köréből, ez indokolja a rabló mélységes megrendülését, amikor látja társának váratlan halálát, ez magyarázza meg végül a természetfölötti beavatkozás sorsdöntő hatását. Landelinus alakjában és a lendületes, retorikus stílus révén minden tekintetben híuen fejeződik ki az eszme, erőteljes a propagatív erő. Nem tagadható, hogy Hevenesinél a irodalmi feladatot teljesre oldotta meg.

Hibátlan írásbeli dolgozatnál azonban műve nem taksálható többre. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a középkori legendából kiszakított epizód a lehető legegyszerűbb elbeszélő szerkezetbe foglalt példává alakult át, az adott formában a terjedelmes epikus továbbfejlesztésnek (novella, regény) még a lehetősége is hiányzik, s a Landelinus-példa az irodalmi ranglétrán az ifjúsági kiadványok szerény szintjén húzódik meg, melynek stílusa akár az iskolákban gyakorlatot szónoki bővítés (amplificatio) példájának számíthatott. A miniatűr elbeszélést az író szigorúan alárendelte morális céljának, és a sikerült kidolgozás után sem tulajdonított neki nagyobb jelentőséget, mint a könyveiben felhasznált többezernyi példa bármelyikének. A változtatások közül Hevenesinek minden valószínűség szerint az volt a leglényesebb, hogy a szent életét bevonta az őrzőangyal-tisztelet propagandájába, amivel a jezsuiták különösen szívesen foglalkoztak. Hogy mennyire így van, maga Hevenesinél igazolja, aki még kétszer használta fel a Landelinus-példát, ügyet sem vetve saját első feldolgozására. *Flores innocentiae* c. művében ugyanis azt bizonyította vele, hogy a bűnök fő oka a rossz társaság, az *Alphabetum angelicum*ban ugyanezen történet alapján a könnyelmű kórnyezet káros hatásán kívül azt igazolta, hogy a szerencsejáték és a fényűzés megrontják az ifjúságot.¹⁵

Hevenesitől függetlenül a Magyarországon is működő osztrák jezsuita, Franz Preckenfeldt (1682–1744) publikálta Landelinus példáját, ugyancsak másodkézből, a német Michael Pexenfelder (1613–1685) alapján. Preckenfeldt szözerint átvette névtelenül kiadott *Annus sanctus* c. könyvébe Pexenfelder szövegét, amely epikus motívumokban határozottan gazdag Hevenesinél feldolgozásánál. Névszerint említi Audbertust, a nevelőt, a társ halálának körülményeit pedig kiszinezi: egy gazdag ember házát akarták kirabolni, kijelölték a napot is, amikor apoplexiától sújtva váratlanul összeesik, meghal, a rablócsapat pedig eláll szándékától. Az erkölcsi tanulság Pexenfeldernél olyképpen módosul, hogy a fiatal ember elzüllésének oka a rossz barátok mellett elsősorban a szülők befolyása.

Valószínű, hogy Landelinus története Hevenesinél és Preckenfeldt (ill. forrásai) közvetítésével került a hazai szerzetesi iskolák színpadára, de a dramatizálók morális céljuk érdekében épp oly szabadon bántak vele, mint a prózai elbeszélők. Az 1711–55 közötti évekből ismert öt Landelinus-dráma között a Nagyszombatban 1731-ben előadott feltétlenül a Pexenfelder-Preckenfeldt-féle változatra megy vissza, a további előadások vagy az elzüllést vagy a megja-

¹⁴ Rufinus: *Historia monachorum* cap. VIII., megj.: Migne: *Patrologia Latina* XXI., 421. — A Szent Ferenczel kapcsolatos történet hazai kiadása: *Antiquitates Franciscanae*, Jaurini 1752. 166–180.

¹⁵ *Opulsa* I. 221–222. és II. 206–7. Hevenesinél az első esetben forrás nélkül, a másodikban Zehent-nerre hivatkozva közli.

vulást mutatják be az ifjúság erkölcsének jobbítására. Az első csoportba két piarista dráma sorolható (Privigye 1711, Kecskemét 1752), a másodikba két jezsuita (Komárom 1735, Kassa 1755). A jezsuita feldolgozások címei azzal keltenek még figyelmet, hogy újabb részletekkel bővül bennük a Landelinus-példa: az 1735-i dráma írója Malfredus névvel illeti a váratlanul meghalt barátot, az 1755-i azt mutatja be, hogyan ismerte fel az anyja a hőst.

*

A Landelinus-példa, melynek eredetét és magyarországi pályafutását a fentiekben bemutatni igyekeztünk, csak egy a sok ezer közül; társai a XVII—XVIII. század moralizáló irodalmában, főleg jezsuita szerzők ifjúsági olvasmányának kiadott műveiben rejtőzködnek. Az irodalomtörténet voltaképpen csak Taxonyi János magyarnyelvű példagyűjteményére, *Az emberek erkölcsének és az Isten igazságának tükörei*-re figyelt fel, amelynek szerzője az első — és egyetlen — méltató szerint egyebek között használta a Hevenesinél ugyancsak kiaknázott *Speculum exemplorum*-ot, az az eljárás pedig, hogy a példák után elmélkedő szöveget közöl, Pexenfeldertől származik. Példagyűjteménynek minősíthető Taxonyi két másik kiadványa is, *A' purgátoriumbeli lelkeknek állapotja* (Nagyszombat 1718) melyet Martin de Roa (+1637) spanyol jezsuita eredetijéből fordított, és fejezetszámra példákat tartalmaz, teljesen példákából áll továbbá az előbbivel együtt kiadott *Maria a halállal tusakodóknak anyja*, melynek latin eredetijét a magyar származású Nádasi János írta, és még 1658-ban Jászberényi Tamás fordította magyarra. Jól ismerte különben Taxonyi Hevenesinél munkásságát is, tőle származik *A' negyvennapos bűjtnek szentsége* (Nagyszombat 1739) c. könyvének eredetije.

A *Landelinus ifjiának szörnyű esete* tehát voltaképpen nem más, mint a Nádasinál, Hevenesinél, Preckenfeldtnél és egy sor más jezsuita szerzőnél felhalmozott hatalmas példátömeg egyik szerény reprezentánsa, kései fáradt képviselője, melynek tetemes része még felfedezésre vár. Az elbeszélő elemek részletes elemzésével azt igyekeztünk bemutatni, hogy a XVII—XVIII. századi példában a prózai elbeszélés egyik nálunk igen gyakori formáját kell látnunk, amely a Landelinus hármas osztású szerkezetén kívül valószínűleg még számos alakváltozatban figyelhető meg. Az anyag részletes feldolgozása mindenesetre új fejezettel gazdagítaná a magyar prózai elbeszélés korai történetét, és éppen nem lehetetlen, hogy a barokk példa fontos formáló tényezőnek bizonyul majd a magyar nemesi anekdota kialakulásában.

Tarnai Andor

